

SOSIAL PSIXOLOGIYA
СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ
SOCIAL PSYCHOLOGY

YENİYETMƏ AQRESSİYASININ SƏBƏBLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Jalə Mirzə qızı Məmmədova

Bakı Qızlar Universitetinin müəllimi

ORCID: 0009-0003-1716-9750

E-mail: m_jale@rambler.ru

Açar sözlər: *yeniyetmə aqressiyası, aqressivlik, aqressiv davranış, psixo-sosial prinsiplər, özünü-tənzimləmə qabiliyyəti*

Ключевые слова: *подростковая агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, психосоциальные принципы, способность к саморегуляции*

Key words: *adolescent aggression, aggressiveness, aggressive behavior, psychosocial principles, ability to self-regulate*

Yeniyetməlik yaş dövründə bir çox uşaqlar emosional olaraq qeyri-sabit olurlar. Psixoloqlar bunu, ilk növbədə, bioloji amillərlə: hormonal artımlar, bədən dəyişiklikləri və yetkinliklə əlaqələndirirlər. Yeniyetmələrdə aqressiv davranışa aqressiv inanclar və münasibətlər, eləcə də yeniyetmənin böyüdüüyü mühitdə yüksək səviyyədə düşmənçilik səbəb ola bilər. Bu, həm də yeniyetməlik yaş dövrünə xas olan impulsivlik, emosional və sosial özünü-tənzimləmə qabiliyyətinin yetişməməsi ilə müəyyən edilə bilər.

Aqressivlik və aqressiv davranış anlayışları çox vaxt qarışdırılır. Aqressivlik başqalarına və ya insanın özünə zərər vurmağa yönəlmiş hərəkət və davranışlarda ifadə olunan şəxsiyyət xüsusiyyətidir. Bu düşmənçilik fiziki zədə və təhqirlə özünü göstərir. Aqressiv davranış isə yeniyetmənin fiziki və ya psixoloji cəhətdən əlverişsiz olan vəziyyətlərə reaksiyasıdır.

Yeniyetmələrdə aqressiya ən çox şəxsi inkişafın və həyat təcrübəsinin kifayət qədər olmaması ilə əlaqədardır. Yeniyetmələr böyüklərin davranışlarını müşahidə edir və onu təqlid etməyə çalışırlar, bununla da kobud, mənfi davranış və həmyaşıdlarına neqativ münasibət və s. kimi davranış xüsusiyyətləri nümayiş etdirirlər (1, s.100).

D.A.Şatunov və V.İ.Dolqova öz tədqiqatlarında aqressiyanın şəxsiyyətin inkişafının və aqressiv fəaliyyət səviyyəsinin tənzimlənməsi faktoru olduğunu bildirirlər. Müəlliflər qeyd edirlər ki, əsas tədqiqat sualı aqressiv davranışın xüsusiyyətləri və səbəbləri, habelə onun məzmunu və yeniyetməlik yaş dövrünün müxtəlif xüsusiyyətləridir (2, s.47).

P.A.Kovalev aqressiv davranışın fərdi şəxsiyyətə asılılığını və təsirini öyrənməyə əsaslanan eksperimental tədqiqatını təsdiqlədi. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllifin fikrincə, yeniyetməlik yaş dövründə aqressiv davranışın təzahürləri yetkinlik dövründə dəyişə bilər ki, bu da əsəbilik və ya qisasçılıq kimi özünü göstərir (3, s.79).

L.M.Semenyuk öz tədqiqatında yeniyetməlik yaş dövründə aqressiyanın təzahürünün, ilk növbədə, psixososial prinsiplərlə bağlı olan müəyyən xüsusiyyətlərə malik olduğunu müdafiə edir. Yeniyetməni aqressiya nümayiş etdirməyə sövq edə bilən əsas amillərə aşağıdakılar daxildir: cins, yaş xüsusiyyətləri, psixoloji inkişaf, fiziki və sosial inkişaf, sosial aspektlər (4, s.29).

Yeniyetmələrdə aqressiv davranışlar müxtəlif formalarda özünü göstərə bilər:

1/ *Açıq (birbaşa) aqressiya:*

- Fiziki zorakılıq (vurmaq, itələmək);
- Şifahi təhqirlər, qışqırmaq;
- Qəzəbli jest və mimikalar.

2/ *Dolay (gizli) aqressiya:* a/ qeyri-dostcasına davranış; b/ qrupdan kənarlaşdırma (sosial təcrid); c/ inadkarlıq, passiv müqavimət.

3/ *Özünə yönəlmiş aqressiya:* a/ özünü zərər vermə; b/ özünü tənqid və depressiya; c/ intihar cəhdləri (ağır hallarda).

Yeniyetmələrdə aqressiya əksər hallarda keçici ola bilər, lakin davamlı və ciddi olduqda müdaxilə tələb edir. Bu məsələdə valideynlərin, müəllimlərin və psixoloqların: a/ empatiya göstərməsi; b/ açıq ünsiyyət qurması; c/ dəstək və nəzarət balansını qoruması; c/ peşəkar psixoloji yardım axtarması vacibdir.

Yeniyetmələrdə yaşlı insanlara qarşı artan aqressivlik səviyyəsi onların valideynləri, həmyaşıdları, dostları və s. ilə qarşılıqlı münasibətdə əsaslı dəyişikliklə müəyyən edilir. Eyni zamanda, yeniyetmələr cəzadan yayınmağa çalışır, davranışlarını düzəltmək üçün valideynlərin və müəllimlərin fikirlərinə və metodlarına məhəl qoymurlar. Nəticədə, yeniyetmələr yaşlı insanların çatışmazlıqlarını kobud şəkildə ifadə etməyə başlayırlar.

Yeniyetmələrdə aqressiv davranışın başqa bir səbəbi əlverişsiz ailə mühiti, onların yaxın münasibətləri, ailədaxili diqqətin olmaması, onların psixi inkişafında gecikmələr və s.-dir. Yeniyetmələrdə aqressiya bu halda psixoloji sağlamlığın dəyişməsi, böyüklər arasında ünsiyyət, yeniyetmənin fərdi xüsusiyyətlərinə məhəl qoymama prosesində özünü daha aydın şəkildə göstərir.

Övvəllər əsasən ailə və məktəb təsiri nəzərə alınırırsa, bu gün yeniyetmə aqressiyasının səbəbləri arasında aşağıdakılar diqqət tələb edir:

- * Sosial şəbəkə təsiri (TikTok, Instagram və s.);
- * Kiber-zorakılıq və onlayn təzyiqlər;
- * Onlayn oyunlarda aqressiv davranış modellərinin mənimsənilməsi və s.

Bu təsirlərin psixoloji inkişafa və aqressiv davranışa birbaşa təsirinin təhlil edilməsi müasir dövr üçün çox aktualdır.

Yeniyetmə aqressiyası bu yaş dövründə müşahidə olunan emosional gərginlik, əsəbilik və ya zorakı davranışlarla xarakterizə olunan psixoloji haldır. Bu dövr insan həyatında fiziki, emosional və sosial dəyişikliklərlə zəngin olduğu üçün aqressiya halları da daha çox müşahidə edilir. Yeniyetmələrdə aqressiv davranışlara müxtəlif amillər səbəb ola bilər. Bunları bioloji, psixoloji və sosial aspektlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

1/ *Bioloji səbəblərə aiddir:*

* *Hormon dəyişiklikləri:* Yeniyetməlik dövründə hormonların (xüsusilə testosteron və estrogen) artması emosional partlayışlara və aqressiv davranışlara səbəb ola bilər.

* *Beynin inkişafı:* Bu dövrdə beyin hələ tam inkişaf etmədiyindən impulsların idarə olunması çətinləşə bilər.

2/ *Psixoloji səbəblərə aiddir:*

* *Şəxsiyyətin formalaşması:* Kimliyini tapmağa çalışan yeniyetmə daxili konfliktlər yaşaya bilər.

* *Özünüifadə tələbatı*: Duyğularını düzgün ifadə edə bilməyən yeniyetmə aqressiv üsullarla özünü göstərməyə çalışa bilər.

* *İnamsızlıq və ya özünüqiymətləndirmə problemləri* yaşaya bilər.

3/ *Sosial səbəblərə aiddir*:

* *Ailə münasibətləri*: Valideynlər arasında konfliktlər, diqqət çatışmazlığı və ya zorakı davranışların şahidi olmaq aqressivliyə səbəb ola bilər.

* *Məktəb və sosial mühit*: Təzyiq, zorakılıq, təhqir, lağ və sosial təcrid aqressiyanı artırır.

* *Dost təsiri və ya qrup basqısı*;

* *Media və oyunlar*: Zorakı məzmunlu filmlər, oyunlar və internet resursları aqressiv davranışı stimullaşdırır.

Elmi ədəbiyyatda bir çox tədqiqatçılar aqressiv davranışın təzahürünə kömək edən bir sıra amilləri müəyyən etmişlər. E.V. Qrebenkin bu amilləri aşağıdakılarla əlaqələndirir:

1. Şəxsi davranış faktoru, yəni özünüqiymətləndirmənin olmaması və ya onun mövcudluğu, lakin kifayət qədər aşağı səviyyədə olması, özünümüdafiənin olmaması və s.

2. Aqressiyanın davranış təzahürü amili, yəni vandalizm, təlim fəaliyyətində uğursuzluq və s. şəkildə özünü göstərən davranış.

3. Sosial təzahür amili, yəni cəmiyyətdə tərifiqət tərəfindən qəbul edilən qeyri-münasib davranışı köçürməklə müəyyən edilən davranış, yeniyetmə və onun ailəsinin sosial dəstəkdən asılılığı, hər hansı xarakterli zorakılığın təzahürü, həmyaşıdlarının və ya dostlarının antisosial davranışı. (5, s.16).

Tez-tez aqressivlik nümayiş etdirən yeniyetmələr müəyyən şəkildə həmyaşıdlarından uzaqlaşmağa çalışırlar. Aqressiv yeniyetmələr ən çox onlardan böyük və ya kiçik olan yeniyetmələrlə ünsiyyət qururlar. Aqressiv yeniyetmələr də tez-tez özünüqiymətləndirmədən, müəyyən səviyyədə özlərinə dəyər verməkdən məhrumdurlar və başqalarına qarşı kifayət qədər eqoistdirlər. Davranışlarını tənzimləmək və düzəltmək üçün tədbirlər görüldükdə bu yeniyetmələrdə qəzəb və aqressiv meyllər güclənir.

Çox vaxt yeniyetmələr ətrafdakıların onunla neqativ davranışını bütövlükdə cəmiyyətdəki insanların onunla düşmənçilik apardığını vurğulayırlar. Başqalarına qarşı düşmənçilik tətbiqi aşağıdakılarla müşayiət olunur:

— dostlar və ya həmyaşıdlar tərəfindən bu davranışın qiymətləndirilməməsi;

— reallıqda verilmiş vəziyyəti həll edərkən aqressiv niyyət;

— öz təhlükəsizliyinə və aqressiv davranışdan təhlükəsizliyinə daim əmin olmayan insanlar arasında münasibətlər (6, s.332).

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, yeniyetməlik yaş dövründə aqressiv davranış müəyyən həyat vəziyyətinə aqressiv reaksiya ilə təzahür edən şəxsi inkişaf prosesi ilə xarakterizə olunan şəxsiyyət xüsusiyyətidir. Odur ki, yeniyetmələrdə aqressiya onların şəxsi və psixoloji sağlamlığının inkişafında normal prosesdir (7, s.48).

Yeniyetmələr arasında aqressiv davranışın səbəbləri həm də onların tərbiyəsi, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqəsi, ümumi sosial mühiti ilə müəyyən edilir. Çox vaxt yeniyetmənin yaxın ətrafı və qarşılıqlı əlaqə üsulları aqressiv mövqe formalaşdırır. Bu, uşağın psixikasının spesifik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, onların düşünmə və öyrənmə qabiliyyəti ilə bağlıdır. Yeniyetmələrdə aqressiv davranış yaş və cinsə xas xüsusiyyətlərə malikdir. Şəxsiyyət pozğunluğu olan yeniyetmələrdə aqressivlik patoloji səviyyəyə çatır.

Problemin aktuallığı. Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, yeniyetməlik yaş dövründə aqressiv davranışın inkişafı və təzahürü əvvəlcə uşağın sosial prinsipləri inkişaf etməyə başladığı yaşda başlayır. Yeniyetməlik yaş dövrünün özünəməxsus çətinlikləri, aqressiv davranışların cəmiyyət üçün yaratdığı risklər, problemin çoxfaktorlu olması, müasir dövrdə yeni risk faktorlarının mövcudluğu və tərbiyə maarifləndirmə baxımından məqalə aktuallığı ilə seçilir. Yeniyetmələrdə yaşlı insanlara qarşı artan aqressivlik səviyyəsi onların valideynləri, həmyaşıdları, dostları və s. ilə qarşılıqlı münasibətində əsaslı dəyişikliklərlə müəyyən edilir. Nəticədə, yeniyetmələr yaşlı insanların çatışmazlıqlarını kobud şəkildə ifadə etməyə başlayırlar.

Problemin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə yeniyetmə aqressiyasının səbəbləri və xüsusiyyətləri ardıcılıqla araşdırılır. Aqressivlik və aqressiv davranış anlayışları fərqləndirilir, onların elmi izahı verilir. Məqalədə yeniyetmələrdə aqressiv davranışların müxtəlif formaları öyrənilir. Bu tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada yeniyetmə aqressiyasının səbəbləri Azərbaycan ailə modeli kontekstində kompleks şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatda aqressiv davranışın yaş və cins fərqləri fonunda dinamik inkişafı araşdırılır, yeniyetmələrlə işləyən mütəxəssislər üçün yeni profilaktik yanaşmaların vacibliyi vurğulanır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin fənn müəllimləri, psixoloqlar, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar da istifadə edə bilərlər. Bu məqalə valideynlər, müəllimlər, psixoloqlar və digər mütəxəssislər üçün maarifləndirici və tövsiyəedici ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Сербина Л.Ф. Особенности агрессивного поведения подростков. // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина, -2011. – № 4. – С. 98–106.
2. Долгова В.И. Исследование влияния самооценки на ситуативную тревожность младших школьников. // Научно-методический электронный журнал «Концепт», -2015. – -Т. 31. – С. 46–50.
3. Ковалев П.А. Возрастно-половые особенности отражения в сознании структуры собственной агрессивности и агрессивного поведения. – М.: Педагогика, -2006. – 219 с.
4. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: учебное пособие. М: МПСИ, -2008. - 96 с.
5. Гребенкин Е.В. Профилактика агрессии и насилия в школе. – Ростов на Дону, - 2006. – 157 с
6. Шелкунова Т.В. Агрессивное поведение подростков как результат жизненного опыта // Проблемы современного педагогического образования. 2018. № 61-2. С.331–333.
7. Плотникова Н. М. Агрессия детей и подростков. – СПб: Книжный мир, 2004.167 с.

J.M. Məmmədova**Yeniyyətə aqressiyasının səbəbləri və xüsusiyyətləri
Xülasə**

Elmi məqalədə yeniyyətə aqressiyasının səbəbləri və xüsusiyyətləri ardıcılıqla araşdırılır. Aqressivlik və aqressiv davranış anlayışları fərqləndirilir, onların elmi izahı verilir. Məqalədə yeniyyətlərdə aqressiv davranışların müxtəlif formaları öyrənilir. Aqressiv davranışın təzahürünə kömək edən amillər tədqiq edilir. Araşdırma nəticəsində məlum olunmuşdur ki, yeniyyətlərdə aqressiv davranışına əlverişsiz ailə mühit, onların yaxın münasibətləri, ailədaxili diqqətin olmaması, onların psixi inkişafında gecikmələr, psixoloji sağlamlığın dəyişməsi, böyüklər arasında ünsiyyət, yeniyyətin fərdi xüsusiyyətlərinə məhəl qoymama və s. mənfi təsir göstərir ki, bu da aqressiyanın yaranmasına səbəb olur.

Ж.М. Мамедова**Причины и особенности агрессивности подростков
Резюме**

В научной статье системно рассматриваются причины и особенности проявления агрессии у подростков. Разграничиваются понятия «агрессия» и «агрессивное поведение», дается их научное объяснение. Изучаются различные формы агрессивного поведения у подростков. Изучаются факторы, способствующие проявлению агрессивного поведения. В результате исследования установлено, что неблагоприятная семейная обстановка, близкие отношения, недостаток внимания в семье, задержки психического развития, изменения психологического здоровья, нарушения общения между взрослыми, игнорирование индивидуальных особенностей подростка и т.д. негативно влияют на агрессивное поведение подростков, что приводит к возникновению агрессии.

J.M. Mammedova**Causes and characteristics of adolescent aggression
Summary**

The scientific article systematically examines the causes and characteristics of adolescent aggression. The concepts of aggression and aggressive behavior are distinguished, and their scientific explanation is given. The article studies various forms of aggressive behavior in adolescents. Factors contributing to the manifestation of aggressive behavior are studied. As a result of the study, it was found that an unfavorable family environment, their close relationships, lack of attention within the family, delays in their mental development, changes in psychological health, communication between adults, ignoring the individual characteristics of the teenager, etc. have a negative impact on aggressive behavior in adolescents, which leads to the emergence of aggression.

Redaksiyaya daxil olub: 21.10.2025